

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВОМ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ
NORMATIVE LEGAL REGULATION OF COUNTERACTION TO ABUSE OF THE LAW:
GENERAL ANALYSIS**

Мілетич О.О.,

*аспірант відділу теорії держави та права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
юрисконсульт ПАТ «УкрНДІАТ»*

Стаття присвячена розгляду питання нормативно-правового регулювання протидії феномену зловживання правом. Здійснюється загальнотеоретичний аналіз існуючих підходів до розуміння способів та механізмів протидії зловживанню правом. Акцентується увага на факторах підвищення ефективності правового регулювання зловживання правом у сучасному суспільстві.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, зловживання правом, способи протидії зловживанню правом, ефективність законодавства.

Статья посвящена рассмотрению вопроса нормативно-правового регулирования противодействия феномену злоупотребления правом. Осуществлен общетеоретический анализ существующих подходов к пониманию способов и механизмов противодействия злоупотреблению правом. Акцентируется внимание на факторах повышения эффективности правового регулирования злоупотребления правом в современном обществе.

Ключевые слова: нормативно-правовое регулирование, злоупотребление правом, способы противодействия злоупотреблению правом, эффективность законодательства.

The article devoted to issue regulatory counteracts the phenomenon of abuse of law. General theoretical analysis is made of the existing approaches to understanding processes and mechanisms to counter abuse of the right. Focuses attention on the efficiency of legal regulation of abuse of law in modern society.

Key words: legal regulation, abuse of rights, ways to counter abuse of the right, the effectiveness of the legislation.

Постановка проблеми. Зловживання правом на даний час є найактуальнішою правовою проблемою сучасного суспільства. Існуючі юридичні підходи до розуміння даної категорії так і не виробили системного комплексного підходу до протидії зловживанню правом. Розвиток даної правової категорії відбувається разом із розвитком самого суспільства. Пізнання закономірностей виникнення та функціонування даного складного явища є надзвичайно важливим для формування підходів попередження його розвитку у суспільстві, – за неможливості його повного подолання.

Останні дослідження. Потужний внесок у розробку теоретичної основи такої надскладної проблеми, як зловживання правом було здійснено вченими всього світу із давніх-давен і до сьогодні. Серед сучасних теоретиків розробкою проблематики зловживання правом займалися: А. Малиновський, А. Муранов, О. Рогач, Т. Полянський, С. Зайцева та інші. У свою чергу, аналізом питання нормативно-правового регулювання взагалі та даного феномену зокрема займалися: Е. Мурадян, Н. Онищенко, П. Рабінович, О. Рогач та інші.

Виділ невирішених раніше частин проблеми. Вченими були здійснені вагомі здобутки в розробленні даного питання. Але більшість досліджень у даному напрямі належать вченим спеціально-галузевих юридичних дисциплін. Загальнотеоретичне підґрунтя даної категорії є нестійким, безсистемним та розпорошеним. Варто визнати, що на сьогодні у вітчизняній юридичній науці мають місце поки що початкові спроби до здійснення загальнотеоретичного аналізу зловживання правом. Теоретична концепція категорії зловживання правом, та способів його регулювання у науці не сформована. Саме тому **метою статті** є теоретична розробка системи підходів до вироблення способів протидії феномену зловживання правом із врахуванням попередніх надбань науки та сучасного стану розвитку суспільства; з'ясування ефективних механізмів нормативно-правового регулювання протидії зловживання правом.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання нормативно-правового регулювання протидії зловживанню правом, увагу варто приділити нормативно-правовому регулюванню взагалі, як основному елементу правової

системи. Нормативно-правове регулювання передбачає впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин шляхом застосування ряду правових засобів. Відповідно, сферою правового регулювання є ті суспільні відносини, які потребують правового впливу [1, с. 155]. П. Рабінович під правовим регулюванням розуміє здійснюваний державою, за допомогою всіх юридичних засобів, владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку [2, с. 151]. А. Черданцев визначає, що правове регулювання – це впорядкування суспільних відносин за допомогою норм права та інших правових засобів (актів застосування, договорів, та інше) [3, с. 342]. Отже, в юридичній науці сформувалось комплексне розуміння правового регулювання, як сукупності різноманітних форм і засобів юридичного (в тому числі, правового) впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється в інтересах всього суспільства, окремого колективу або особистості, з метою підпорядкування поведінки суб'єктів встановленому у суспільстві правопорядку. Як визначила свого часу О. Рогач: «механізм протидії зловживанню правом являє собою систему заходів, спрямованих на досягнення однієї загальної мети – попередженню проявів зловживання права, усуненню й ліквідації причин і умов, що породжують зловживання» [4, с. 654-660]. Правове регулювання протидії зловживанню правом, як вид правового регулювання специфічного роду суспільних відносин, має істотне наукове значення. Це ми можемо спостерігати у наступних моментах:

- право впливає на виникнення і впорядкування нових відносин та здійснює їх регулювання, якщо вони потребують і піддаються юридичній регламентації. У даному випадку феномен зловживання спотворює правові відносини, та потребує відповідного блокування у правовій формі з боку держави;

- правове регулювання, як засіб правового та юридичного впливу на поведінку суб'єктів, здійснює соціальний та державний контроль у суспільстві. Правові обмеження є юридично закріпленим засобом стримування суб'єкта права від протиправного діяння, метою яких є задоволення загального суспільного інтересу. Зловживання правом, за суттю своєю, – є феноменом поведінки проти права.

- суспільні відносини потребують регулювання, за умови, що вони відображені у свідомій вольовій поведінці суб'єктів. Зловживання правом, як вольовий акт уповноваженого суб'єкта, направлений на використання права всупереч його основному призначенню, – є руйнівним по відношенню до існуючого у суспільстві та державі правопорядку;

- правом мають бути врегульовані найбільш суттєві суспільні відносини, що періодично виникають, розвиваються та мають принципове значення для особи, держави, суспільства.

- нормативна протидія зловживанню правом має істотне значення, оскільки зловживання правом є дестабілізуючим явищем по відношенню до найбільш істотних суспільних відносин (зокрема, таких як цивільні, торгівельні, комерційні та інші господарські відносини; владні відносини, відносини у сфері кримінальної юстиції і таке інше);

- протидія зловживанню правом, як форма правового регулювання відображається у трьох своїх основних способах, виділених науковцями: дозволі, забороні та зобов'язанні [5, с. 103-108]. Дозволи забезпечують соціальну свободу людини; заборони встановлюють певну міру поведінки, покладаючи на особу обов'язок утримуватися від вчинення певних дій, що суперечать правовим нормам; зобов'язання закріплюють за особою обов'язок вчиняти певні дії в інтересах суб'єктів права через дотримання правових норм;

- нормативно-правове регулювання протидії зловживанню правом має здійснюватись на основі цілого комплексу правових норм, об'єднаних у комплексну, узгоджену, скоординовану, засновану на єдиних принципах систему. Вступаючи у правові відносини на основі певних юридичних норм, суб'єкти права набувають юридичних прав та обов'язків на підставі правозастосовного акту або власного волевиявлення. Отже, правова норма починає здійснювати своє регулювання не з моменту її нормативного видання, а з часу настання юридичного факту, що така норма передбачає.

Із врахуванням вищенаведеного розглянемо погляди теоретиків на проблему нормативно-правового регулювання протидії зловживанню правом.

С. Г. Зайцева у своєму дослідженні дійшла висновку, що «поняттям «зловживання правом» повинні охоплюватись такі, незалежні від способу здійснення, випадки реалізації суб'єктами закладених у нормативному матеріалі можливостей, від яких страждає юридично визнана свобода інших осіб...» [6, с. 145]. Із даного визначення витікає, що складнощі із розпізнанням правових явищ та діянь із наявністю феномену «зловживання правом» і кваліфікацією їх в подібній якості, обумовлені діяльністю уповноваженої особи у правовому полі. Правові норми ніколи не бувають прозорими і безспірними; якби від норм вимагалось бути такими ще до їх встановлення, людське суспільство взагалі не могло би існувати [7, с. 9], тому зловживання правом буде існувати завжди. Повністю розділяючи думку А. І. Муранова відносно того, що «способи протидії тому чи іншому негативному явищу правового життя задані самою специфікою цього феномену і специфікою тих явищ, що їм охоплюються...» [8, с. 123] перейдемо до розгляду таких способів протидії та нормативно-правового регулювання феномену зловживання правом, за допомогою яких можливо знизити прояви даного правового явища у суспільстві. Первинним вважаємо, все ж таки, протидію даному феномену, а не подолання та боротьбу із ним, враховуючи можливість його прояву практично в будь-якій сфері суспільних відносин. На відміну від зазначених вище понять «подолання» та «боротьби», «протидія» зловживанню правом має, на нашу думку, превентивний, а тому й профілактичний характер. В наведеному співвідношенні, «протидія» має безумовний пріоритет, оскільки будь-яке негативне соціальне явище краще попередити,

ніж боротись з його наслідками «по факту». При цьому слід розуміти, що протидія зловживанню правом повинна здійснюватись на будь-який стадії його прояву.

Виходячи з того, що правове регулювання «являє собою процес, що поділяється на дві основні стадії – нормотворчу і правозастосовну, з яких перша працює на можливість, а друга – на дійсність...» [9, с. 128] виокремимо теоретико-правовому рівні виявлені Е. М. Мурадян способи протидії зловживання правом, до яких відносимо:

- підвищення якості нормативно-правових актів;
- підвищення рівня правової культури та обізнаності осіб, що уповноважені здійснювати юридично значимі дії;
- самозахист права;
- здійснення кваліфікованого захисту порушеного права або охоронюваного законом інтересу у суді [10, с. 23].

О. Я. Рогач у своєму науковому дослідженні пропонує інший механізм протидії зловживанню правом, який має здійснюватись за наступними напрямками:

1. Ідеологічний, який включає в себе розробку правової ідеології, підвищення рівня суспільної та правової свідомості, правової культури, правової освіти населення тощо.

Даний напрямок, на думку вченого, має реалізовуватися у наступному:

- формування в кожній людині позитивно-правових знань і психологічних механізмів поваги до права в структурі правосвідомості;

- вдосконалення системи правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами необхідного обсягу правових знань, формування у них поваги до права, забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки в Україні;

- запровадження в загальноосвітніх школах, починаючи зі старших класів навчальних дисциплін «Основи правознавства», «Права людини» тощо;

- сповідування християнської ідеології, дотримання релігійних традицій;

- підвищення ролі наукового (доктринального) тлумачення законодавства при здійсненні правосуддя в Україні та «науковізація» судочинства;

2. Нормативно-правовий напрямок, який направлений на підвищення якості законодавства та правотворчої техніки, відповідності норм права принципам права.

Даний напрямок, на думку вченого, має реалізовуватися у наступному:

- введення науково – обґрунтованої концепції обов'язків, створення своєрідного кодексу обов'язків, в якому б закріпились основні обов'язки людини, громадянина та держави або розширення їх у змісті Конституції;

- обов'язковість закріплення на законодавчому рівні проведення процедури правової експертизи, як однієї із стадій підготовки нормативно-правових актів;

- внесення змін у процесуальне законодавство стосовно запровадження юридичної відповідальності за зловживання процесуальними правами;

3. Функціонально-правовий напрямок, який передбачає підняття рівня правозастосування, покращення рівня законодавчої техніки, забезпечення максимально можливого обсягу реалізації норм права на рівні використання, виконання та дотримання норм права.

Реалізацію даного напрямку теоретик вбачає у наступному:

- належна розробка термінологічного апарату у законодавстві, що дасть змогу ефективно тлумачити та використовувати нормативно-правові акти, підвищити якість їх розуміння та застосування;

- забезпечення державою належного рівня правового інформування громадян;

Всі перелічені напрямки є взаємозалежними та взаємопов'язаними, тому для більшої наукової та практичної цінності необхідне їх комплексне використання [4, с. 654-660].

Даний підхід теоретика є більш комплексним та систематизованим, ніж розглянутий нами раніше, хоча сутність його також зводиться до двох основних акцентів: формування правової свідомості і культури та покращення якості нормативно-правових актів. Дійсно, дані два напрями здається є вирішенням проблеми зловживання правом, якщо поглянути на неї поверхнево, оскільки є своєрідним її відображенням. Але чи можливо виховати правову культуру вже сформованого суспільства? Вважаємо, що в умовах вже сформованого менталітету, виховання, низького рівня забезпеченості громадян «привити» високу правову культуру досить складно, але слід розпочати з «нової сторінки» і можливо нове покоління, яке отримує належне правове виховання, проінформованість, або під впливом «революції правосвідомості» сформує належне громадянське суспільство. Відносно релігійного впливу на формування ідеологічно правових положень у свідомості індивідуумів вважаємо даний постулат дещо сумнівним, оскільки плюралізм конфесій та напрямів віросповідань не може сформувати достатнього та відповідного рівня правової культури, хоча б крізь призму релігійних принципів, спрямованих, переважно, на суто моральні цінності. До того ж у сучасному суспільстві спостерігається динаміка «розвінчування» усталених постулатів Церкви та постатей, ставляться під сумнів основні релігійні ідеї, а подекуди існування цілої релігійної течії, конфесії в цілому. Людство зневірюється у своїх богах, а в такому випадку примусити його вірити у правові ідеали вбачається досить складним. Інтегруючи знання відносно соціокультурних прав індивіда з проблемою зловживання правом можемо дійти висновку, що нація, якщо вона складається із духовно та культурно обмежених особистостей, з низькою правовою культурою та правовим світоглядом приречена на інтелектуальний занепад, а у кінцевому рахунку на дезінтеграцію, розпад та сепаратизм і фактори правового зловживання виступатимуть «важелем прискорення» даних подій.

Як вбачається з проведеного аналізу, явище зловживання правом має мінливу правову природу, є явищем динамічним і завжди схильним до трансформації. Більш того, зловживання правом може відродитись навіть і у способах протидії йому самому. Являючись радше проблемою правової свідомості суб'єкта права, правове зловживання

здатне пристосовуватись до умов створених законодавцем, правовою системою, та суспільством. Викорінити його неможливо, дане явище є невід'ємною стороною самого права, супроводжуючим «паразитом», показником вдосконалення правової системи, розвитку суспільства та держави. Чим більш якісні закони, тим витонченіші зловживання. Але, вважаємо, за допомогою відповідних нормативних механізмів ці явища можна мінімізувати.

Висновок. У ході здійсненого дослідження виведено наступні висновки, які вказують на закономірності виникнення та функціонування явища зловживання правом у сучасному суспільстві та процес нормативно-правового регулювання протидії даному явищу:

1. Нормативне регулювання протидії зловживанню правом як впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів розраховується на їх багаторазове застосування за наявності передбачених в таких актах «модельних» обставин. А тому коло суспільних відносин, на які поширюється нормативно-правове регулювання протидії зловживанню правом, має бути конкретно невизначеним і встановленим, у першу чергу, на загально-правовому, а вже потім на галузевому рівні.

2. «Розпорошеність» галузевого регулювання протидії зловживанню правом веде не до подолання проблеми, а лише ситуативно і досить обмежено вирішує її. Як юридична цілісність, галузь права є відносно замкнутою, автономною підсистемою правового регулювання. Головне її призначення – забезпечити стосовно певної області суспільних відносин специфічний режим правового регулювання – сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів.

3. Зловживання правом не обмежується рамками тієї чи іншої галузі права, а є проблемою загально правового масштабу. Отже, вона потребує комплексного підходу та відповідного загально правового рівня регулювання і має бути виведена на такий самий шабель, як регулювання законності, верховенства права тощо.

Перспективи подальшої розробки в даному напрямі. Вбачається актуальним подальше дослідження способів протидії зловживанню правом, вироблення у комплексі системи подібних способів, розробка загально правового рівня регулювання та втілення отриманих результатів у відповідних нормах права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 155.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права : навч. посібник. – 3-є видання зі змінами і доповненнями. – К. : ІСДО, 1995. – С. 151.
3. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник. – М. : Юрайт, 2001. – С. 342.
4. Рогач О. Я. Механізм протидії проявам зловживання правом / О. Я. Рогач // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 654–660 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11rojzpr.pdf>.
5. Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 1996. – Вип. 7. – С. 103–108.
6. Зайцева С. Г. «Злоупотребление правом» как правовая категория и как компонент нормативной системы законодательства Российской Федерации. – Рязань, 2002. – С. 145.
7. Леви Э. Введение в правовое мышление / пер. с англ. – М., 1995. – С. 9.
8. Муранов А. И. Проблема «обхода закона» в материальном и коллизионном праве : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 1999. – С. 123.
9. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – С. 128.
10. Мурадян Э. М. Превентивные иски // Государство и право. – 2011. – № 4. – С. 23.